

Annex III
Exemple (il·lustració i text explicatiu)

Coordina: Sonia Machause

Il·lustració: Lydia Sánchez

TÍTOL: Rituals en la foscor d'una cova

AUTORES: Sonia Machause López (context arqueològic) i Lydia Sánchez (Il·lustració)

DESCRIPCIÓ DE LA ESCENA:

L'objectiu d'aquesta il·lustració és representar la participació activa de les dones en les pràctiques rituals ibèriques. Per a això, s'ha pres com a exemple l'escenari d'una cova. Alguns d'aquests espais naturals, allunyats dels llocs d'hàbitat, van ser escenaris de diversos rituals de pas entre els segles VI-I aC. Si bé la religiositat ibera és molt heterogènia i el tipus d'ofrenes identificades en els diferents territoris varia, el protagonisme de les dones és evident en tots ells (Grau i Rueda 2018; Rueda *et al.* 2018). Tant la iconografia, com les evidències arqueològiques ens mostren que les dones van jugar un paper vital en les societats iberes i, evidentment, en les pràctiques rituals (Prats 2007; Esquerre 2014; Rueda 2007; Tortosa 2015, entre altres).

L'escena que observem es va dissenyar basant-se en l'anàlisi de diverses coves rituals dels territoris de Kelin i Edeta (Machause 2019). Les pràctiques rituals identificades en aquests espais queden fossilitzades, a través de les ofrenes de gots, plats, fusaioles o restes de fauna, que se solen localitzar en un lloc determinat de la cova. No obstant això, en aquesta il·lustració hem volgut mostrar també la resta de les pràctiques que van poder acompanyar o precedir a aquestes ofrenes finals (Machause i Skeates 2022). Podem observar dues escenes: una acció d'ofrena en un espai restringit; i una escena en la qual un grup de persones duen a terme diverses accions a la sala d'accés a la cova.

En l'escena principal, una jove realitza l'ofrena d'un cap d'ovella de pocs mesos d'edat, a l'interior d'un plat. Per a això, ha d'agenollar-se, ja que la tradició és depositar les ofrenes a la divinitat en l'espai més allunyat de l'accés, una sala fosca i restringida de la cova. La nostra protagonista ha sigut informada prèviament sobre com realitzar l'ofrena; però, a més, pot observar com generacions prèvies a la seua han mantingut l'ofrena de gots i fusaioles en aquest mateix espai. Aquest tipus d'elements són els que marquen el patró d'ofrenes en les coves de Kelin i Edeta, trobant-se en acumulacions de quasi un centenar en algunes ocasions (Machause 2019). Al costat d'aquestes ofrenes, s'observa també una copa grega fragmentada tipus *kylix*. Encara que les importacions àtiques no són l'ofrena més repetida en aquests espais naturals, sí que estan presents en algunes d'elles. També observem que la jove protagonista ofereix una branca de romer. Aquest tipus d'ofrenes es perden en moltes ocasions quan llegim el registre arqueològic, sobretot, si els materials son arrebegats sense seguir una metodologia arqueològica adequada. No obstant això, recents anàlisis antracològic i químics han demostrat la presència de romer a l'interior d'alguns calzeformes. Són nombroses les hipòtesis que s'han plantejat per a l'ús d'aquests gots en contextos rituals (Martínez Perona 1992; Izquierdo 2003; González-Alcalde 2009, entre altres). En aquesta escena podem veure alguns d'ells: objectes per a la libació, ofrena, contenidor d'ofrenes, il·luminació i magatzematge de l'aigua de la cova per a futurs usos. Si bé no coneixem un exemple en coves ibèriques, on aquests gots s'utilitzen per a recollir l'aigua dels espeleotemes, aquesta proposta deriva de les evidències documentades en altres contextos rituals mediterranis (Issetti *et al.* 2016).

L'escena secundària també és una part fonamental del ritual desenvolupat en aquestes coves, encara que, evidentment, l'acte final del mateix (el depòsit) és el que deixa més "pistes" en el registre arqueològic. En aquesta escena plantejem la presència d'altres persones que, encara que no foren protagonistes de l'ofrena final, també participarien de manera secundària en el ritual. La presència d'animals sacrificats en moltes d'aquestes coves, que han sigut seleccionats (per edat, gènere o espècie) i depositats com a ofrenes, ens obliga a plantejar-nos la selecció i preparació prèvia d'aquests animals (Blay 1992; Machause i Sanchis 2015). Si es tracta d'animals salvatges, com el

cérvol, l'ofrena dels mateixos implicaria una caça ritual prèvia. Si es tracta d'animals domèstics, com el porc o l'ovella, hem de tindre en compte dues opcions: la selecció de les parts a ofrenar, prèvia al viatge, o bé un viatge amb aquests animals fins a la cova. La nostra proposta en aquesta il·lustració és que aquests animals no són sacrificats en el poblat i traslladats fins a la cova, sinó que són sacrificats en el mateix espai ritual. Per això mateix, basant-nos en l'exemple de la Cueva Merinel (Bugarra, València), plantegem el sacrifici i esquarтерat en la mateixa cavitat. En el depòsit d'aquesta cova les ovelles i els porcs oferits són, principalment, parts cranials d'individus joves (Blay 1992). La nostra proposta amb aquesta il·lustració és que les parts postcranials foren cuinades i consumides en un ritual de comensalitat en finalitzar l'acte del depòsit, protagonitzat per les o els joves en les zones més fosques de la cova. Aquest ritual de comensalitat implica, per tant, el cuinat dels animals, així com el processament d'aliments amb ajuda de morters i el consum de begudes amb copes o calzeformes, com el vi (Amorós 2019). Finalment, en aquesta escena es representen alguns personatges que no participen activament, però que també han realitzat el viatge fins a la cova: una dona amb el seu fill i el seu pare; així com un ase que hauria sigut utilitzat com a animal de càrrega per a traslladar part dels objectes que s'utilitzen i/o depositen en aquest ritual (Iborra 2004: 357-361); i un gos que acompanyaria als oferents i que, va poder acompanyar en algunes ocasions als protagonistes durant el ritual o, fins i tot convertir-se en una ofrena més, com ocorre en la Cueva del Sapo (Chiva, València) (Machause i Sanchis 2015).

Aquesta il·lustració és tan sols la captura d'un segon dins d'una pràctica ritual molt completa que va poder durar hores o fins i tot dies, amb una àmplia càrrega sensorial (Machause i Skeates 2022). No obstant això, hem de tindre en compte que les ofrenes que trobem en les coves rituals ibèriques formen part d'una història molt més complexa. Aquestes ofrenes ens transmeten una història, amb protagonistes femenins i masculins, que, en dur a terme unes certes accions, seguint unes pautes marcades, es converteixen en membres plens d'una comunitat (Rueda *et al.* 2016). Com a arqueòlogues podem apropiarnos a aquesta història i intentar transmetre-la, sempre tenint en compte que les dones van ser importants agents actius en la construcció de la identitat col·lectiva.

BIBLIOGRAFIA

AMORÓS, I. (2019): Las prácticas de comensalidad como estrategia ideológica en el área central de la Contestania ibérica (VII-I a.C.), *Zephyrus* LXXXIV, 41-62.

BLAY, F. (1992): Cueva Merinel (Bugarra). Análisis de la fauna, *Estudios de Arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester* (J. Juan Cabanilles, coord.), Serie de Trabajos Varios del SIP 89, Diputació de València, Museu de Prehistòria de València, 283-287.

GONZÁLEZ-ALCALDE, J. (2009): Una aproximación cultural a los vasos caliciformes ibéricos en cuevas santuario y yacimientos de superficie, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 27, 83-107.

GRAU, I.; RUEDA, C. (2018): La religión en las sociedades ibéricas: una visión panorámica, *Revista de historiografía* 28, 47-72.

IBORRA, P. (2004): *La ganadería y la caza desde el bronce final hasta el ibérico final en el territorio valenciano*, Serie de Trabajos Varios del SIP 103, Diputació de València, Museu de Prehistòria de València.

ISSETTI, E.; TRAVERSO, A.; TUNZI SISTO, A. M. (2016): Cults and Rites at Scaloria Cave: The Contextual Evidence, *Archaeology of Grotta Scaloria: Ritual in Neolithic Southeast Italy* (E. S. Elster, E. Isetti, J. Robb, A. Traverso, eds.), Series Monumenta Archaeologica 38, Los Angeles, Cotsen Institute of Archaeology Press, 109-115.

IZQUIERDO, M^a. I. (2003): La ofrenda sagrada del vaso en la Cultura Ibérica, *Zephyrus* LVI, 117-135.

IZQUIERDO, M^a. I. (2014): De animales, ritos y mujeres: entre iconografía y arqueología en la cultura ibérica, *Homenaje a Ricardo Olmos. Per speculum in aenigmate. Miradas sobre la Antigüedad* (P. Bádenas de la Peña, P. Cabrera, M. Moreno, A. Ruiz, C. Sánchez, T. Tortosa, eds.), Anejos de Erytheia, Estudios y Textos 7, ACHH, Madrid, 363-369.

MACHAUSE LÓPEZ, S. (2019): *Las cuevas como espacios rituales en época ibérica. Los casos de Kelin, Edeta y Arse*, Jaén: Colección Arqueologías, Serie Ibera, UJA Editorial.

MACHAUSE, S.; SANCHIS, A. (2015): La ofrenda de animales como práctica ritual en época ibérica: la Cueva del Sapo (Chiva, Valencia), *Preses petites i grups humans en el passat* (A. Sanchis y J. Ll. Pascual, eds.), II Jornades d'Arqueozoologia del Museu de Prehistòria de València, Diputació de València, 261-286.

MACHAUSE, S.; SKEATES, R. (2022): Caves, Senses, and Ritual Flows in the Iberian Iron Age: The Territory of Edeta, *Open Archaeology* 8, 1-29.

MARTÍNEZ PERONA, J. V. (1992): El santuario ibérico de la Cueva Merinel (Bugarra). En torno a la función del vaso caliciforme, *Estudios de Arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester* (J. Juan Cabanilles, coord.), Serie de Trabajos Varios del SIP 89, Diputació de València, Museu de Prehistòria de València, 261-282.

PRADOS, L. (2007): Mujer y espacios sagrado: haciendo visibles a las mujeres en los lugares de culto de época ibérica, *Arqueología de las mujeres y de las relaciones de género* (M. Sánchez Romero, ed.), Complutum 18, Madrid, 217-225.

RUEDA, C. (2007): La mujer sacralizada: La presencia de las mujeres en los santuarios (lectura desde los exvotos de bronce iberos), *Arqueología de las mujeres y de las relaciones de género*, (M. Sánchez Romero, ed.), Complutum 18, Madrid, 227-235.

RUEDA, C.; RÍSQUEZ, C.; HERRANZ, A. (2008): Maternities in Iberian societies. From day-to-day life to sacredness, Motherhood, and infancies in the Mediterranean in Antiquity (M. Sánchez y R. Cid, eds.), Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, 104-122.

RUEDA, C.; RÍSQUEZ, C.; HERRANZ, A. B.; HORNOS, F.; GARCÍA, A. (2016): *Catálogo de la Exposición "Las edades de las mujeres ibéricas". La ritualidad femenina en las colecciones del Museo de Jaén*, Diputación de Jaén.

TORTOSA, T. (2015): Los espacios femeninos en la iconografía ibérica y su relación con algunos rituales, *Hijas de Eva. Mujeres y religión en la Antigüedad* (E. Ferrer y A. Pereira, coords.), Spal Monografías XIX, Sevilla, 97-114.